

»Dog vort Sprog bør være kiert, og dets Ære hellig«

Om synet på det danske sprog i 1700-tallet

- af Arild Hald Kierkegaard

Dog vort Sprog bør være kiert, og dets Ære hellig. Men selv foragte vi det, og overlade det nesten til Almuen. Vore fleste Fornemme fornedre sig, naar de tale det: disse, som burde tale det best, tale det intet: man kunde være Dansk, og leve i Landet: og af Landet, uden at forstaae Landets Sprog.

(Ove Høegh-Guldberg; fortalen til *Plinii Lovtale til Trajanum* oversat, Sorø 1763)

INDLEDNING

Forord börjer ingen trætte, siger et gammelt dansk ord.¹ Formålet med denne artikel er at undersøge danskernes syn på deres eget sprog i 1700-tallet, herunder modersmålets betydning for den styrkelse af den nationale identitet, der fandt sted i løbet af århundredet. Hvilken plads havde og fik det danske sprog i staten og samfundet, i hvilket omfang blev det præget af andre sprog såsom tysk, fransk og latin, og hvordan så man på denne fremmedpåvirkning? Blev tysk sprog og kultur som siden hen i det 19. og 20. århundrede opfattet som hovedtruslen imod danskheden? I den forbindelse vil jeg undersøge den opdyrkning, forbedring og til dels rensning af modersmålet, der yppedes af Ludvig Holberg og videreførtes af folk som Frederik Christian Eilschow, Jens Schelderup Sneedorff og Christian Fleischer med det øjemed at gøre dansk til et tidssvarende kultur- og litteratursprog.

¹ Således endnu hos PEDER SYV, men senere ændret til det meningsløse: »...bryder ingen trætte.« Det gammeldanske *børje* (= begynde), oldn. *byrja*, nyno. *byrje*, sv. *börja*, forekommer flere steder i Syvs *Aldmindelige danske Ordsproge* (1688) og endnu i fynsk »Børre op til et par hoser«, slå de første masker op på strikkepindene. Det er i nyere tid brugt af folk som Frederik Barfod, L. C. Müller, Valdemar Rørdam, Thorkild Gravlund, Sven Clausen og Gudmund Schütte. Se GUDMUND SCHÜTTE: 'Tidligere fællesord i dansk' *Årbøger for nordisk målstræv*. Femte årgang. 1942. S. 31-32. Og ODS.

Arild Hald Kierkegaard

I dag hvor det danske sprog på ny er undergivet en stærk påvirkning fra udenlandske sprog, nu især fra engelsk-amerikansk, kan der være grund til at undersøge, hvordan man i tidligere tider har stillet sig over for lignende udfordringer. Er den kraftige fremmedpåvirkning en nødvendighed, et *fait accompli*, som vi må affinde os med på godt og ondt,² eller er sprogrøgtens og sprogrensningens forsøg på at opdyrke og forny det danske sprog på mere eller mindre hjemlig grund en farbar vej? Ligeledes er det danske jo atter blevet et brændende spørgsmål, og nationalstatens rolle og grundlaget for vort folkelige fællesskab drøftes flittigt i den offentlige ordstrid. Uden at ville underkende de mærkbare forskelle er det da også påfaldende, hvor mange ligheder der i grunden er imellem datidens og nutidens nationale kulturkamp. Holdninger som Tyge Rothes og Eiler Hagerups, Struensees og Guldbergs genkendes den dag i dag hos stridens mænd. I det lys er denne artikels emne heller ikke uvedkommende!

Vedrørende min sprogbrug er der at mærke, at jeg har søgt at gøre de gamle modersmålsforkæmpere kunsten efter og derfor ikke har undset mig ved at bruge nogle »gode gamle Danske Ord« samt »visse Konstord«.³ Jeg siger her som Niels Krog Bredal i fortalen til syngespillet *Gram og Signe*, opført 1756 til fædrenesprogets ære:

Jeg gjør mig en Ære af at følge saa ædle Fodspor, forestillende mig i min Enfoldighed, at enhver god Dansk har samme Tænkemaade, skiønt de ikke af Frygt for den herskende Vane offentlig vil ud dermed. Jeg tænkte selv i Førstningen, at det var umueligt at skrive tre Linier Dansk, uden af Fornødenhed at flikke fremmede Skiøn-Pletter derpaa, men ved en liden

² Dette synes at være sagkundskabens standpunkt, og de fremførte argumenter er da også overvældende. Ifølge historikeren NIELS ARNE SØRENSEN må vi således vænne os til amerikaniseringen af dansk sprog og kultur, for »Hvis en kultur ikke kan klare sig i konkurrencen med andre kulturer, er det fordi, den ikke har nok at byde på. Hvis vi forsøger at dæmme op for påvirkningen fra USA, ender Danmark som et frilandsmuseum. Vi må leve med, at vores børn siger *shit* og *fuck* i stedet for *for helvede*.« (Jyllands-Posten 4/7 2005). Det fremgår ikke, om Dansk Folkemindesamling på denne baggrund har tænkt sig at slutte op om sprogrensning?

³ 'Patriotisk Betænkning om det danske Sprog' i *J.S. Sneedorff. Samtlige Skrifter IX*. København 1777, s. 175. Jeg er Loránd-Levente Pálfi tak skyldig for hans gode forslag til danske afløsningsord, hvoraf flere har fundet anvendelse.

»Dog vort Sprog bør være kiert, og dets Ære hellig«

Umage har jeg fundet det let; skjønt jeg langt fra ei gjør mig saa dristig at paabyrde det som Regel.

FORSKNINGEN

Hovedværket om det danske sprogs udvikling er professor Peter Skautrup's store sproghistorie, der beskriver dansk fra urnordisk til omkring 1950 på bred kulturhistorisk baggrund.⁴ Tredje bind omhandler tiden fra Holbergs lystspiel til H. C. Andersens eventyr med underinddelingerne *Holbertiden* (1700-1750) og *nyere dansk* (1750-1870). Holbergs sprogbrug, sprogsyn og kulturelle betydning gennemgås ret fyldigt. I afsnittet om nyere dansk følges udviklingen fra oplysningstidens modersmålsforkæmpere til 1800-tallets dansk- og nordisksindede sprogrensere, og der gives en fyldig oversigt over ændringerne i ordforrådet med lister over indlånte ord fra andre sprog. Skautrup's grundlæggende velvillige syn på tidsrummet er, at det gav danskerne sproglig selvfølelse og hævdede modersmålet fra en underordnet og ringeagtet stilling til ligeværd. Den endelige sejr over tyskeriet og latinvældet opnåedes dog først ved midten af 1800-tallet.

Den danske sprogtænkning og sproggranskning ved det 18. århundredes midte er blevet gennemgået af Johannes Lollesgaard,⁵ der særlig fremhæver Frederik Christian Eilschows og Jens Schelderup Sneedorffs betydning for sprogfornyelsen og giver fyldige uddrag af tidens skrifter. Lollesgaard viser, at enkelte af oplysningstidens sprogmand så småt nærmede sig den nyere sprogvidenskabs fremgangsmåde. Længst kom i så henseende Jens Høysgaard og Hans Gram (se nedenfor s. 104ff.).

Sprogrensningen i 1700-tallet er emnet for Niels Åge Nielsens afhandling i *Arkiv för nordisk filologi*,⁶ mens Henrik Galberg Jacobsen i sin hovedopgave om dansk

⁴ PETER SKAUTRUP: *Det danske sprogs historie* I-IV. København 1944-68. Bd. V indeholdende ordliste udkom i 1970.

⁵ JOHS. LOLLESGAARD: *Sprogfilosofien og Sprogforsken i Danmark ved det 18. Aarhundredes Midte*. København 1925.

⁶ NIELS ÅGE NIELSEN: 'Dansk sprogrensning i 1700-tallet'. *Arkiv för nordisk filologi*. Bd. 64. Lund & København 1949. S. 246-78.

Arild Hald Kierkegaard

sprogrøgt⁷ lægger hovedvægten på 1930'ernes og 40'ernes »nordiske målstræv«, men i en længere indledning giver et overblik over de forudgående tiders drøftelser af ordforråd og retskrivning.

Den nyeste undersøgelse af forholdet til vort sydlige nabosprog er Vibeke Wings værk om det tyske sprogs historie i Danmark, hvortil kommer en mere almenfattelig fremstilling på dansk.⁸ Winge har ud fra et syn, der er stik modsat den ældre tids nationalsindede forskeres, skrevet om det dansk-tyske mellemværende i *Dansk Identitetshistorie I-II* (1991). Først i nyere tid er man begyndt at tænke nationalt, mener hun, og fjendebilledet af tyskeren opstod ikke før i anden halvdel af 1700-tallet.⁹ Det 19. og 20. århundredes antityske målstrævere var ifølge Winge »rabiater fortalere for danskheden« uden viden om »sprogshistorie i almindelighed og etymologier i særdeleshed«,¹⁰ mens det f.eks. ikke nævnes, at en sammenslutning som Dansk Forening til Nordisk Sprogrøgt talte adskillige sprogforskere blandt medlemmerne – heriblandt Gudmund Schütte, Niels Åge Nielsen og Peter Skautrup.¹¹ Hvad der grundlæggende er et

⁷ HENRIK GALBERG JACOBSEN: *Sprogrøgt i Danmark i 1930erne og 1940erne*. Dansk Sprognævns Skrifter 6. København 1973.

⁸ VIBEKE WINGE: *Dänische Deutsche – deutsche Dänen. Geschichte der deutschen Sprache in Dänemark 1300-1800 mit einem Ausblick auf das 19. Jahrhundert*. Heidelberg 1992. Og: *Pebersvend og poltergejt. Tysk indflydelse på dansk*. København 2000.

⁹ Se f.eks. *Pebersvend og poltergejt* s. 54, 69ff. Opfattelsen er måske tydeligst udtrykt i 'Dansk og tysk i 1700-tallet' i: OLE FELDBÆK (skriftst.): *Dansk Identitetshistorie (I) Fædreland og modersmål 1536-1789*. København 1991, s. 89: »I den nationale kamp i slutningen af 1700-tallet bliver tyskeren vores ærke- og arvefjende, og da først fjendebilledet er skabt, bliver de foregående perioder også betragtet med nationale briller. Historiekrivere inden for alle fag: sproghistorie, litteraturhistorie, kunsthistorie, ser langt tilbage i tiden konflikter mellem dansk og tysk, som slet ikke kunne eksistere, fordi man ikke tænkte nationalt.« Herved ses bort fra middelalderens mange tyskfyndeske vidnesbyrd f.eks. i Lejrekrøniken, Sven Aggesens og Saxens Danmarkskrøniker. Udbrud som Rydårbogsmandens under år 1223: »Mærk, læser, at tyskerne aldrig eller sjælden har vundet sejr uden ved forræderi og svig, hvad de har af naturen!«, jf. mit helsidesindlæg om Rydårbogen i *Flensborg Avis* 24/8 2004, modbeviser holdbarheden af slige firkantede udsagn. Lignende tyskfyndeske ytringer fra Grevens Fejde gengives af Vilhelm la Cour i *Fædrelandet. Grundtræk af Danskhedsfølelsens Vækst*. København 1913, s. 53.

¹⁰ *Pebersvend og poltergejt* s. 91-93.

¹¹ Se årbogen *Vort Nordiske Modersmål I-IV* (1942-48) og det efterfølgende tidsskrift af samme navn. Dansk Forening til Nordisk Sprogrøgt ønskede at »styrke det danske sprogs nordiske karakter«, hvilket skulle ske gennem lån fra svensk og norsk, genoptagelse af gamle danske arveord og ord fra stedmålene og udrensning af særdanske germanismer. Om foreningen se også *Sprogrøgt i Danmark i 1930erne og 1940erne* s. 77-96.

»Dog vort Sprog bør være kiert, og dets Ære hellig«

holdningsspørgsmål, synet på fremmed påvirkning af modersmålet og dettes nationale værdi, gøres således af Winge til et spørgsmål om videnskabelighed.

Ud fra samme grundindstilling, men mere afvejet, gives i Jørn Lunds og Eriks Hansens *Kulturens Gesandter. Fremmedordene i dansk* (1994) et overblik over de forskellige tiders indlæg for og imod fremmedordene. Titlen med den iøjnespringende germanisme er taget fra Israel Levin, der i 1849 mente at vide, at »De fremmede Ord repræsenterer Culturen, Dannelsen, der altid er Cosmopolit«. Lund og Hansens bog indeholder et afsnit om fremmedordenes historie og et om »purismen«, der desværre går let hen over det her omhandlede tidehverv.

Det nyeste større værk om fortidens forestillinger om folk og fædreland er det af Ole Feldbæk skriftstyrede *Dansk Identitetshistorie* (1991), hvori Feldbæk giver en fyldig gennemgang af 1700-tallets udvikling og styrkelse af en dansk bevidsthed. Feldbæk har siden uddybet sine synspunkter i forskellige samleværker om nationalfølelse.¹² I 1992 udkom en slags sammenfatning af det store værk i ét bind, hvor rammerne samtidig blev udvidet fremover og bagud i tid.¹³

Dansk Identitetshistorie blev da også efterfulgt af en strid om danskhedens ælde, hvor middelalderhistorikere som Anders Leegaard Knudsen og Troels Dahlerup vendte sig imod værkets grundlæggende tro på, at det danske tilhørsforhold først i 1700-tallet blev afgørende for samfundsgrupper uden for magthavernes kreds.¹⁴ I

¹² Ole Feldbæks syn på 1700-tallets danskhed fremgår bl.a. af OLE FELDBÆK: *Den lange fred. 1700-1800*. Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie bd. 9. København 1990, s. 327-337; 'Fædreland og Indfødsret. 1700-tallets danske identitet'; *Dansk Identitetshistorie* I, s. 111-230; 'Borgerskabets danskhed. 1720-1800' i: FLEMMING LUNDGREEN-NIELSEN (skriftst.): *På sporet af dansk identitet*. København 1992, s. 67-108; og 'National Identity in Eighteenth-Century Denmark' i: CLAUD BJØRN mfl. (skriftst.): *Nations, Nationalism and Patriotism in the European Past*. København 1994, s. 137-144.

¹³ *På sporet af dansk identitet* med THORKIL DAMSGAARD OLSENS artikel om 'Oldtid og middelalder. Før 1536' s. 17-41 og FLEMMING LUNDGREEN-NIELSEN om 'De lærde og poeternes danskhed. 1520-1720' s. 43-65.

¹⁴ Af disse indlæg kan fremhæves ANDERS LEEGAARD KNUDSEN: 'Interessen for den danske fortid omkring 1300. En middelalderlig dansk nationalisme' *Historisk Tidsskrift* 100:1. København 2000, s. 1-34; TROELS DAHLERUP: 'Danish National Identity, c. 700-1700' i: *Nations, Nationalism and Patriotism in the European Past* s. 56-67; og TROELS DAHLERUP: 'Omkring en dansk identitetsfølelse i middelalderen' i: PER INGEMAN og BJØRN POULSEN (skriftst.): *Danmark og Europa i senmiddelalderen*. Gylling 2000, s. 30-38. Jf. også Asger Ousager: 'Nationernes denationalisering' *Scandia. Tidsskrift för historisk forskning*. Bd. 60:1. Lund 1994, s. 45-63; METTE BRØNSERUD LARSEN: 'National identitet i dansk senmiddelalder?' *Historie*. Bd. II 1998. Viborg 1998, s. 320-332; ADAM

Arild Hald Kierkegaard

kølvandet på *Dansk Identitetshistorie* er fulgt nogle afhandlinger om 1700-tallets og det tidlige 1800-tals særegne patriotiske forestillingsverden,¹⁵ men da ingen af disse sysselsætter sig i nævneværdig grad med det danske sprog, har jeg ikke inddraget dem i denne artikel.

Fra ældre tid må fremhæves Vilhelm la Cours *Fædrelandet. Grundtræk af Danskhedsfølelsens Vækst* (1913), det første, fortjenstfulde forsøg på at give et samlet overblik over emnet, præget af forfatterens nationalkonservatisme og stadig værd at tage med i overvejelserne, skønt fremstillingen nu må siges at være forældet på en række områder. I afsnittet om 1700-tallet bygger la Cour bl.a. på Edvard Holms undersøgelser.

DANSKHED I 1700-TALLET

Iløbet af 1700-tallet opstod der, fremhjulpet af Holbergs opdyrkning af sproget og bogvæsenet, en dansk offentlighed med en købedygtig læseverden, der gennem bøger og tidsskrifter kunne følge med i oplysningstidens europæiske strømninger og forholde sig selvstændigt tænkende og drøftende til sædelige, kunstneriske og samfundsmæssige spørgsmål.

Den enevældige stats embeder blev i stort omfang givet til tilrejsende tysktalende fra eller uden for hertugdømmerne, hvilket faldt den voksende gruppe af veluddannede danske fra de højere samfundslag for brystet. Med tiden voksede spændingerne på baggrund af sproglige, kulturelle og samfundsmæssige forhold,

WAGNER: 'Dansk identitet i den tidlige middelalder' *Sagnir. Tímarit um söguleg efni*. 21. årg. 2000. Reykjavík 2001, s. 68-78; og samme: 'Sven Aggesens danskhed' *Nomos* 1:1. Valby 2003, s. 43-59. Om folkevisernes danskhed se GUNNER LIND: 'Våbnenes tale. Våben, drab og krig i viser og virkelighed i Danmark 1536-1660' i: FLEMMING LUNDGREEN-NIELSEN og HANNE RUUS (skriftst.): *Svøbt i mår. Dansk Folkevisekultur 1550-1700*. Bd. I. København 1999, s. 251-80, hvor Lind s. 269 slutter, at »Det dominerende plan er knyttet til de gamle riger og lande, med klar betoning af fødested og sprogligt fællesskab som aktive elementer. Dansk, svensk, norsk, tysk taler man om, samt om blod og (implicit) sprog.« Feldbæks svar på spørgsmålet om den danske identitets historiske opståen er formuleret i OLE FELDBÆK: 'Is there Such a Thing as a Medieval Danish Identity?' i: BRIAN PATRICK MCGUIRE (skriftst.): *The Birth of Identities. Denmark and Europe in the Middle Ages*. Viborg 1996, s. 127-134; og i: 'Danmark i tusind år?' *Skalk* nr. 1 1996. Århus 1996, s. 20-29.

¹⁵ Bl.a. TINE DAMSHOLT: *Fædrelandskærlighed og borgerdyd. Patriotisk diskurs og militære reformer i Danmark i sidste halvdel af 1700-tallet*. København 2000; og THOMAS LYNGBY: *Den sentimentale patriotisme. Slaget på Reden og H.C. Knudsens patriotiske handlinger*. København 2001.

»Dog vort Sprog bør være kiert, og dets Ære hellig«

og i 1740'erne begyndte danskerne at røre på sig. Man fremhævede det uretfærdige i at blive tilsidesat til fordel for fremmede, der hverken var født i landet, talte sproget eller havde del i fortiden. I 1745 stiftedes *Det kongelige danske Selskab til Fædrelandets Histories og Sprogs Forbedring* af en kreds af unge borgerlige lærde med Jacob Langebek i spidsen. Hos dette selskab møder vi en sidestilling af kongen og fædrelandet og en påfaldende stærk understregning af ophavsmændenes kærlighed til *vort* fædreland, *vort* sprog og *vore* landsmænd. På det tidspunkt havde Christian VI allerede imødegået modviljen mod fremmede ved at indskrænke indkaldelserne og udnævnelserne af udlændinge, da kongen langt om længe var ved at få øjnene op for årsagen til »det Had, der findes her næsten imod alle fremmede«. »Jeg har saa stor en Mængde fremmede, at næsten alle Landets egne Børn maa staa tilbage, og i Regimenterne er der intet Avancement at haabe paa Grund af alle de fremmede, der kommer«, hedder det i et fortroligt brev fra hans sidste tid.¹⁶ Fra først af fremsatte de unge borgerlige dog ingen politiske krav i retning af ligeret eller fortrinsret til embederne, men det var tydeligt, at deres nationale holdning stred imod magthavernes verdensborgerlige indstilling.

Helstatsmændenes fædrelandsbegreb blev formuleret af Tyge Rothe i bogen *Tanker om Kiærlighed til Fædernelandet* (1759), der afviste fødestedsvilkåret og fastslog grundsætningen om, at *patria ubiunque bene* – mit fædreland er dér, hvor jeg lever vel. I forlængelse heraf talte han for, at staten havde brug for de mange fremmede til at bringe kulturen på højde med de øvrige europæiske lande,¹⁷ og han ønskede at fremme den rette fædrelandskærlighed og borgerdyd overalt i samfundet og fremlagde en omfattende handlingsplan for folkets opdragelse i patriotisk ånd. Rothe var klient af udenrigsminister J.H.E. Bernstorff, som sammen med den magtfulde overhofmarskal A. G. Moltke havde ladet kongen betale hans uddannelsesrejse. Begge disse mænd var som de fleste statsråder og

¹⁶ *Fædrelandet. Grundtræk af Danskhedsfølelsens Vækst* s. 77.

¹⁷ På trods af faderens indrømmelser var Frederiks V's styre blevet »kendetegnet ved indkaldelsen og ansættelsen af et meget betydeligt antal udlændinge, og spændingen øgedes derfor fortsat.« 'Fædreland og Indfødsret. 1700-tallets danske identitet' s. 129.

Arild Hald Kierkegaard

topembedsmænd født i udlandet, så Rothes skrift gik glat igennem skrifttilsynet og fik rosende omtale, skønt det næppe har udtrykt offentlighedens mening.

En slags svar kom først otte år senere efter Christian VII's tronbestigelse med Eiler Hagerups *Brev om Kierlighed til Fædrelandet* (1767), der i et og alt imødegik Rothe. Ved fædrelandet forstod denne norskfødte retslærde både »Det naturlige Fødested og Land, som ved Fødselen beskikkes os til Leve- og Opholdssted, og dernæst det Selskab (□: samfund), hvori vi straks bliver indsatte som Medlemmer, og hvis Love bliver os siden en bestandig Regel, hvorefter vi bør rette os som fornuftige Dele af det Hele.«¹⁸ Han tilstod gerne, at fædrelandskærlighed hos de fleste bestod

meest i Fordomme og Sædvaner; Luften, Sæder, Næringsmidler, Skikke og andre deslige Ting (...) Men dette er langt fra ikke den sande og fornuftige Kierlighed til Fædrelandet, som bestaaer i en fuld Overbeviisning om, at Fædrelandet vil een ikke ilde, naar man vil det vel, i Indsigt i Fædrelandets Love, Forfatning, Natur og Beskaffenhed; i et bestandig Ønske og Bestræbelse efter at kunde tiene det saa vidt Kræfterne og Omstændighederne tillader det, i Følelse af sine Medborgeres Elendighed, og i Fornøielse over deres Velgaaende. Men hertil udføres en god Opdragelse, Indsigt og for alle Ting en god moralsk Caracter.¹⁹

Hagerups hovedanliggende var den skadelige indvandring, der truede fædrelandskærligheden i dens grund. Blot udlændinge med en stor formue eller nyttige kundskaber burde gives adgang til landet, mens de fleste slet og ret var overflødige. Vi havde ikke brug for »fremmed Adel til at omringe vore Fyrsters Personer, til at nyde Landets Herligheder, og at fortære Bondens og Borgerens Sveed, til at beklæde de vigtigste Embeder«,²⁰ og på samme vis forholdt det sig med udenlandske lærde, kunstnere og andre embedssøgere, så Hagerup dristede sig til at fremsætte et utvetydigt nationalt krav: »Uduelige Indfødde kan vel ikke paastaae (□: kræve) meget, men skal Fremmede foretrækkes dem bør de næsten

¹⁸ EILAR HAGERUP: *Brev om Kierlighed til Fædrelandet*. København 1767, s. 4.

¹⁹ *Brev om Kierlighed til Fædrelandet* s. 8-9.

²⁰ *Brev om Kierlighed til Fædrelandet* s. 18.

»Dog vort Sprog bør være kiert, og dets Ære hellig«

have dobbelte Fortienester, særdeles i Henseende til Embeder som ere vigtige enten at forrette eller af Indkomme. Selskabet er sine egne alletider meest skyldig.«²¹ Skriftet endte med et afsnit om almuen, hvis trykkede stilling Hagerup ville forbedre helt i landboreformernes ånd. Han udtrykte lys tro på fremtiden, for »Kongen er Patriot, vor Christian elsker Fædrelandet, og han vil søge sin Ære i at viise denne Kierlighed. Hvilken Opmuntring!«²²

Efter Struensees fald i 1772 opviste de nye magthavere en iøjnefaldende danskhed, idet de i modsætning til den styrtede enehersker forstod vigtigheden af at vinde den offentlige mening, men for en mand som Ove Høegh-Guldberg var danskheden tillige en hjertesag. Dansk sprog og historie blev styrket i forvaltningen, hæren og latinskolen, og i 1776 vedtog man loven om Indfødsretten, der i korte træk fastsatte, at »Adgang til Embeder i Hans Majestæts Riger og Lande forbeholdes aleene de indfødte Undersaatter« og dermed gjorde Hagerups tanker til virkelighed.

Det konservative Guldbergstyre ønskede under ingen omstændigheder at svække helstaten, hvorfor det søgte at omskabe den genvågnede dankhedsfølelse i en konge- og helstatstro retning. Kronen på værket blev Ove Mallings og Peter Frederik Suhms danmarkshistoriske værker *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* (1777) og *Historien af Danmark, Norge og Holsten* (1776) skrevet til brug i latinskolen. Heri blev det slået fast, så selv den enfoldigste kunne fatte det, at *fædrelandet* omfattede hele staten med *kongen* som fælles landsfader. I Mallings værk hedder det smukt om »Kierlighed til Fædrelandet«, den af værkets dyder, der fylder flest sider:

»Naturen selv har kaldet os til at elske vort Fædreland. Allerede i den unge Alder begynde vi at føle noget meer end almindeligt for det Huus, den Egn, den Luft, hvori vi ere vante; for de Personer, blandt hvilke vi blive opfødte (...) Naae vi frem til den modnere Alder, hvor mange ærværdige Grunde foreene sig da til at oplive og vedligeholde vore Følelser for Fædrelandet!

²¹ *Brev om Kierlighed til Fædrelandet* s. 26.

²² *Brev om Kierlighed til Fædrelandet* s. 31. Jf. Christian VII's valgspog: I kærlighed til fædrelandet vil jeg søge min ære – *gloria ex amore patriae*.

Arild Hald Kierkegaard

Nu see vi: at dets Lykke eller Ulykke er vores: at vor Velfærd, vor Sikkerhed trues, naar det er i Fare, reddes naar det frelses, og kan stige, naar det er i Velstand. Nu erfare vi: at det er her, hvor vore Forældre, sikre under Loves og Øvrigheds Varetægt, har kunnet give os Liv og Opdragelse; her, hvor vi ved Medborgeres Hielp have faaet Religion, Kundskab, Ævne til at nære os selv og undertiden tiene andre. Nu mærke vi: at vi nyde godt af Indretninger og Stiftelser, anlagte af kloge Forfædre. Alt dette er stort, bør være os vigtigt. Og høre vi tillige Religionen, da giver den os endnu flere Bevæggrunde (...) Aldrig lunknes da saa ædel en Drift hos Borgere i de danske Stater! Fødested, Fædreland være os dyrebart, som det var disse vore kække Forfædre, det talede til dets Ære, kiempede for dets Frelse, arbeidede til dets Velstand.«²³

I det umiddelbart efterfølgende afsnit om »Troskab mod Kongen« fik de vordende embedsmænd og borgere læst og påskrevet, at »Troskab mod Fædrelandet og Troskab mod Kongen ere ligeledes uadskillelige.«, og at vi adlyder Gud, når vi tjener statsoverhovedet,²⁴ og bogen igennem fremhævedes fædrelandssindede mænd af forskellige stænder fra alle kongens rige og lande.

Hvad der var blevet sagt og skrevet under opgøret med Struensee kunne imidlertid ikke gøres usagt, og spændingerne mellem dansk og tysk nåede et højdepunkt under den såkaldte Tyskerfejde (1789-90), hvor den indestængte danske harme over at blive opfattet som et tilbagestående uland af den tyskkulturelle overklasse fik frit løb i krav om Danmark for danskerne eller snarere Danmark-Norge for danskerne og nordmændene. Under stridighederne udmærkede sønderjyden Werner H. F. Abrahamson (1744-1812) sig ved sit lidenskabelige forsvar for de danske synspunkter.²⁵ Striden blev brat afbrudt af myndighederne, der så heltstaten truet.

Den blomstrende handels gyldne år i slutningen af århundredet formåede så for en tid at binde borgerskabets kræfter i en anden retning, og med Slaget på Reden i

²³ OVE MALLING: *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere*. København 1777, s. 79-80.

²⁴ *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* s. 162.

²⁵ Se herom GUDMUND SCHÜTTE: *Sønderjylland Kalder*. 3. udg. København 1943, s. 104-108; og OLE FELDBÆK og VIBEKE WINGE: 'Tyskerfejden 1789-1790. Den første nationale konfrontation' *Dansk Identitetshistorie* II s. 65ff., 70ff. og 81ff.

»Dog vort Sprog bør være kiert, og dets Ære hellig«

1801 blev England hovedfjenden, som alle kunne samle sig mod i patriotisk iver. Sædekornene var dog lagt i jorden til 1800-tallets dansk-tyske krige om Sønderjyllands statstilhørsforhold.

DET DANSKE SPROGS TILSTAND OG STILLING

I 1827 skildrede Christian Wilster sprogtilstanden i 1703, da den unge Ludvig Holberg kom til København, hovedstaden i den flerkulturelle og flersprogede danske helstat:

Hver Mand, som med Kløgt gik i Lærdom til Bund,
Latin paa Papiret kun malte,
Med Fruerne Fransk, og Tydsk med sin Hund,
og Dansk med sin Tjener han talte.²⁶

Digtet fremhæver Holbergs betydning for opdyrkningen af Danmarks sprog og bogvæsen set gennem nationale briller – han lærte os, at »Dansken er født at tale med Fædrenes Tunge.« Fremstillingen af sprogforholdene underbygges imidlertid af Holbergs egne ord i fortalen til *Dannemarks og Norges Beskrivelse* (1729), hvori digteren klagede over, at der næsten ikke blev udgivet bøger på dansk, hvilket han satte i forbindelse med folkesindets hang til det fremmede.²⁷ Til forsvar for modersmålet hævdede Holberg, at »Det danske sprog udi sig selv haver sandelig store dyder, og er besynderlig beqvemt til poesie, hvorfore de fare vilde, som ansee det danske sprog saa ringe.«²⁸

Det skulle mere end nogen anden blive Holberg, der gennem sine skuespil samt i sine bøger om dansk og europæisk historie, retsvidenskab, statshusholdning og sædelære lagde grunden til den nyere danske bogavl. Da han i 1749 udsendte en udvidet og forbedret udgave af sin Danmark-Norgesbeskrivelse, kunne han i forordet glæde sig over de mellemliggende års store vækst i mængden af

²⁶ CHRISTIAN WILSTER: *Digtninger*. København 1827, S. 63.

²⁷ LUDVIG HOLBERG: *Værker i tolv bind. Digteren. Historikeren. Juristen. Vismanden*. Udgivet med indledninger og kommentarer af F.J. Billeskov Jansen. Bd. I. København 1969, S. 28 og 33.

²⁸ *Værker i tolv bind* s. 33.

Arild Hald Kierkegaard

dansksprogede bøger og skrifter, og i fortalen til sin oversættelse af Herodian (1746) talte han om den »Epidemiske Skrivesyge, hvoraf Landet laborerer«. ²⁹ I forlængelse af Holberg syslede en række oplysningstænkere, digtere og sprogmand fra midten af århundredet med at højne, smidiggøre og rense modersmålet – jf. herom i det næstfølgende afsnit.

Samlet set må danskens stilling ved århundredets førstning siges at have ladet meget tilbage at ønske. Iver Brink digtede i et ærevers trykt i indledningen til Anders Bordings poetiske skrifter (1735):

Fandt det (□: dansk) ei Sted paa Præke-Stol
Og udi Rettens Sale,
Om Jeppe i sin Vadmels-Kiol
Blev ei ved Dansk at tale
Da blev jo Sproget snart forgiet. ³⁰

Overklassen foretrak for størstedelens vedkommende tysk og fransk, og hærens befalingssprog var tysk, mens flådens altid havde været dansk. Den østrigske statsafsending skrev i 1742 hjem om forholdene i København, at »Ved hoffet og i de fornemste huse tales slet ikke dansk, kun tysk. Alle borgere har tyske tjenestepiger, for at børnene kan lære dette sprog fra de er små.« ³¹ På højskolen og blandt de lærde rådede latinen, men på Sorø Akademi kunne man også blive undervist på tysk og fransk, og hærens to skoler, Landkadetakademiet og Artilleriskolen, havde tysk undervisningssprog. Under sin læretid på Kadetskolen i København måtte Werner Abrahamson døje, at tysk blev regnet for det fine og dannede sprog, mens det under straf var forbudt at tale dansk. Tyskeriet nåede nye højder under Frederik V, hvor kredsen omkring Bernstorff næsten sindbilledligt indbød den tyske digter Klopstock til at leve og virke i Danmark. Den tyske indflydelse på sproget og kulturlivet understøttedes af en større fremmedsproget folkedel, og tyske menigheder fandtes i København og Helsingør.

²⁹ Her efter *Sprogfilosofien og Sprogforsken* s. 14.

³⁰ Her efter *Sprogfilosofien og Sprogforsken* s. 12.

³¹ *Pebersvend og poltergejst* s. 61.

»Dog vort Sprog bør være kiert, og dets Ære hellig«

De højtyske lån toppede i disse år, hvor dansk optog en række ord med de let genkendelige forstavelser *er-*, *ge-*, *nach-* og *neben-*, som dog i modsætning til middelalderens nedertyske for- og baghæft aldrig blev nydannende. Mange af disse tyskheder blev siden aflivet af 1800-tallets og 1900-tallets målrenserne, mens andre gik ud af brug som følge af den almindelige sprogudvikling.

Nu skulle man måske tro, at ilde børjet er galt endet,³² men for det nationalt vakte danske borgerskab kom sproget i løbet af 1700-tallet til at spille en afgørende rolle, og man vendte sig i stigende grad imod tilsidesættelsen af modersmålet.

Thi det Folk, som ei dyrker sit eget Sprog, kan og bør ansees for intet Folk, saasom det er et af Hoved-Kiendemærkerne, at et Folk forestiller et vist Folk, er et Folk skilt fra andre, at det taler, skriver, højest agter sit eget Sprog, og ei noget fremmed, det være Tydsk, Fransk eller noget andet.

skrev P.F. Suhm.³³ Modersmålets stilling blev styrket efter opgøret med Struensee, der ikke havde lagt skjul på sin foragt for alt dansk. I 1772 blev det forordnet, at tysk forvaltningssprog for fremtiden kun skulle nyttes i sager vedrørende hertugdømmerne, og samme år indførtes dansk sprog i hæren.³⁴ Samtidig blev der taget hånd om dansk- og historieundervisningen med den nye latinskoleforordning. Inden for kongehuset havde Juliane Marie ladet arveprinsen få en dansk opdragelse af lærere som Tyge Rothe, Sneedorff og Guldberg, og Frederik VI og hans dronning gik over til dansk talesprog under indtryk af de dansk-tyske fejder. Alligevel vedblev afhængigheden af tysk sprog og kultur at være stærk helt frem til midten af 1800-tallet.

Det andet store fremmedsprog, der påvirkede os stærkt i dette tidsrum, det franske, havde modsat tysken intet folkeligt grundlag at støtte sig på, når bortses fra, at det især var de tyskkulturelle kredse, der fulgte franske moder i sprog og sæder. Sit første fodfæste fik det franske sprog med enevælden, hvor det trængte

³² AAGE HANSEN (udg.): *Peder Syvs danske ordsprog*. København 1944, s. 36.

³³ 'Fædreland og Indfødsret. 1700-tallets danske identitet' s. 170.

³⁴ Endnu i slutningen af 1774 pressede Suhm på for at få gennemført reformen – jf. 'Fædreland og Indfødsret. 1700-tallets danske identitet' s. 189 note 188.

Arild Hald Kierkegaard

fra hoffet over adelen ind i bogvæsenet.³⁵ Griffenfeld brevvekslede med kongen på fransk, og en mand som Johan Monrad blandede franske ord i sine dagbogsoptegnelser af fortroligste art. Med tiden voksede modviljen imod de mange franske brokker, mens de fleste så mere ubekymret på det tyske sprogs fremtrængen. Dette sprog var jo i slægt med vort eget, der allerede i middelalderen havde undergået en kraftig fortyskning.³⁶ At den sproghistoriske viden heller ikke var særlig stor ses af P.C. Steenersens påstand om, at *kleinmodighed* måtte være et nordisk ord, da *klein* fandtes helt oppe i de norske fjelde og på Island!

Først i slutningen af 1700-tallet opstod der en stærkere vagtsomhed over for tysk sprogpåvirkning. Et udtryk for denne holdning er Werner Abrahamsens utrykte skrift *Det nordiske Sprogs Fordærvelse* (1782), hvori det hedder, at »da al Handel var i de tyske Hansemænds Hænder kom ogsaa Fordærvelsen ind i det borgerlige Sprog.«³⁷

SPROGTÆNKEN OG SPROGFORSKEN

I modsætning til det forrige århundredes udpræget teoretisk indstillede forskere holdt 1700-tallets sprogligt optagne forfattere sig for det meste til en mindre lærd grublen over sprogets væsen, »at filosofere i Sprog-Konsten«, som P. Kofod-Ancher kaldte det i sin afhandling *Beviis paa Sprog-Konstens virkelige Nytte* (1757). Et af de emner, der fængslede sindede, var den menneskelige tales oprindelse, dvs. om sproget var opstået lidt efter lidt ad naturhistorisk vej eller givet mennesket af Vorherre i nogenlunde færdig stand, men her følte de fleste sig vistnok stadig bundne til Bibelens ordlyd. Holberg slog således fast i

³⁵ *Sprogfilosofien og Sprogforsken* s. 9.

³⁶ Jf. f.eks. afløsningen af danske ord med plattyske (*børje* > *begynde*; *vorde* > *blive*; *øbe* > *råbe*; *røne* > *prøve*; *mø* > *jomfru* (ty. *Jungfrau*); *genest* > *straks*; *slig* > *sådan*; *ræd* > *bange*; *fager* > *smuk* osv.) eller de i nudansk allestedsnærværende neder- og højtyske orddannelsesdele (*an-*, *be-*, *bi-*, *er-*, *for-*, *ge-*, *-else*, *-hed*, *-agtig*, *-mæssig* mfl.). Om fortyskningen af dansk sprog se bl.a. Skautrupps sproghistorie og GUDMUND SCHÜTTE: *Dansk Tunge i tusend Års Væxt. Strejflys over Modersmålets Liv og Strid*. København 1938, s. 128-140. Et godt overblik gives af CHR. LISSE i 'Nordisk og unordisk i orddannelsen. Endelser og forstavelser i dansk' *Vort nordiske modersmål IV. Gør sproget frit*. København 1948, s. 41-72.

³⁷ 'Tyskerfejden 1789-1790. Den første nationale konfrontation' s. 16.

»Dog vort Sprog bør være kiert, og dets Ære hellig«

Introduction til Natur- og Folkeretten (1716), at »vi Christne vide af den hellige Skrift, at Talen blev af GUD umiddelbar given de første Mennesker, Item, at alle de foranderlige Tunge-Maal skeede ved et Mirakel, da Menneskerne imod GUDs Villie vilde opbygge det Babylonske Taarn«. ³⁸

Alligevel nærmede mænd som Johan Henrik Schlegel (1726-80) og Jens Kraft (1720-65) sig en mere naturhistorisk forklaring på sprogudviklingen, sidstnævnte med værket *Kort Fortælning af de vilde Folks fornemmeste Indretninger, Skikke og Meninger* (1760). Kraft skrev om de vilde folks sprog, at disse sandsynligvis var ældgamle, »thi der kan ingen Tvivl være om, at jo de første og ældste Tidens Mennesker har tænkt og talt paa en meget sandselig Maade, følgelig altid i et Ord indbefatted en heel Tanke.« ³⁹ Han troede i modsætning til Schlegel, at udsagnsord svarende til enkle sanselige forestillinger havde været i overtal i de tidligste sprog. Schlegel mente, at sprogforandringerne var størst i samfund med stærke bånd til fremmede, ringe samfærdsel imellem indbyggerne selv og ingen eller få bøger. Ligesom andre samtidige boglærde og i øvrigt den senere sprogvidenskab fremdrog han hottentotmålet som et særligt gammelt og usammensat sprog.

I langt mindre grad end over talens oprindelse filosoferede man i datiden over sprogenes slægtskab, hvad der vel også kun var godt det samme grundet tidens ringe sproghistoriske viden. Hos enkelte forfattere spores dog en begyndende forståelse for den rette fremgangsmåde ved sprogsammenligning, og dette er f.eks. tilfældet med den lærde professor Marcus Wøldike, der i en afhandling i *Kjøbenhavnske Selskabs Skrifter I* skrev om *Det Grønlandske Sprogs Oprindelse og Uliighed med andre Sprog*. Skønt han godtager den bibelske forklaring og følger Poul Egede i at opstille ligheder mellem grønlandsk og alle tungemåls moder, hebraisk, gør han dog ikke noget videre ud af denne syssel, da han ligesom Eilschow ved, at sprogene er håbløst forvirrede efter Babel. Grønlandsk kan ikke have ændret sig synderligt, siden grønlænderne kom til Grønland, siger han, for deres land ligger i en afkrog af verden, og skødesløshed har heller ikke kunnet ændre udtalen, eftersom dette sprog er af en sådan art, at

³⁸ *Værker i tolv bind* s. 144.

³⁹ Her efter *Sprogfilosofien og sprogforskningen* s. 33.

Arild Hald Kierkegaard

»blot en ringe Forskydning i Betoningen eller en Forandring af Stavelser fuldstændig forandrer Meningen«. ⁴⁰ Ved sammenligningen med andre sprog lægger han vægt på den grammatiske bygning, hvorved han når frem til, at grønlandsk står de fleste europæiske sprog fjernt. Undersøgelsen af ordforrådet må derimod indskrænkes til ord »som betegner de almindeligste menneskelige Legemsdele, almindelige Dyr og Planter, nødvendige Redskaber o. s. v.« ⁴¹

Ordtydningen eller etymologien bestod for det meste endnu i det rene gætværk, jf. Voltaires spottende udsagn om, at det var en videnskab, hvor selvydene intet havde at sige, og medlydene kun meget lidt. Her nåede den kildekritisk indstillede historiker og sprogmand Hans Gram (1685-1748) længst, hvad hans afhandling *Prøve af danske Ord og Talemaader af det Engel-Saxiske Sprog forklarede* giver ypperlige prøver på. Hans sproglige kundskaber omfattede foruden de klassiske sprog bl.a. oldnordisk, gotisk, oldengelsk, middelnedertysk og oldhøjtysk. Han var endda på et enkelt område forud for 1800-tallets sprogvidenskab, idet han i modsætning til denne nøgternt indså, at vi ikke uden videre kan søge det ældste dansk i de oldnordiske (□: oldislandske og oldnorske) historier og kvad. Man kunne ikke ud fra de forhåndenværende kilder slutte andet end, at de tre nordiske riger i den ældste tid havde udgjort ulige talekredse af et og samme sprog, fastslog Gram og henviste bl.a. til de gammeldanske landskabslove. Samtidig vendte han blikket mod angelsakserne, hvis mål »til deels vore gamle Forfædre fra Synder-Jylland til deels deres Naboer Saxerne, som man siden kaldte Holster, bragte med over til Britannien«. ⁴² Oldengelsk havde allerede dengang været genstand for indgående granskning, og Gram satte sig nu for i førnævnte afhandling at sammenligne en rad danske ord med oldengelske, men idet han tilmed ofte inddrog gotiske, tyske og islandske sprogformer, gav han næsten et mindre udkast til en sammenlignende gottonsk ordbog, hvorved han også fik lejlighed til at vise sine store historiske kundskaber.

⁴⁰ *Sprogfilosofien og sprogforsken* s. 43.

⁴¹ *Sprogfilosofien og sprogforsken* s. 44.

⁴² *Sprogfilosofien og sprogforsken* s. 54.

»Dog vort Sprog bør være kiert, og dets Ære hellig«

Særlig opmærksomhed fortjener Erik Pontoppidans foredrag *Om det Danske Sprogs Skiæbne og forrige saavel som nærværende Tilstand udi Sønder-Jylland eller Førstendømmet Slesvig* (1743), det første forsøg på at skildre det danske sprogs saga i denne landsdel, for hvis ældgamle danskhed de fleste endnu i 1700-tallet stod temmelig uforstående.⁴³ »At nu den Slesvigske Provintzes Indbyggere, ligesaa vel som Resten af de Danske, fordem vare fremmede fra Tydsk Sprog, og allene ved adskillige Tilfælde ere blevne omskabte til half Tydske, det er den Sag, som videre skal oplyses og stadfæstes«,⁴⁴ siger han, og til den ende fremdrog han almuesmålet, stednavne, runestene og historiske kendsgerninger såsom, at sønderjyderne ikke kunne tysk, da de blev kristnet. Landsbyernes, købstædernes og herregårdenes navne levnede ingen tvivl om, at Sønderjylland var et gammelt dansk land, de »ere kiendelig Danske, og beviise at det var ingen andre end Danske, som først anlagde og nafngafve dem.«,⁴⁵ og Pontoppidan fortalte med harme om rets- og kirkesprogets fortyskning. Hans ordtydninger og historiske oplysninger kan selvfølgelig langt fra altid stå for eftertidens dom, men skriftet peger både videnskabeligt og nationalt fremad.

Inden for grammatikken udmærkede Jens Høysgaard (1698-1773) sig som tidens skarpeste hjerne. Ligesom Hans Gram var han en af de få, der kom ind på virkelige sproglige spørgsmål, og hans fortjenester træder grant frem i hovedværker som *Accentuered og Raisonnered Grammatica* (1747) og *Methodisk Forsøg til en Fuldstændig Dansk Syntax* (1752).⁴⁶ Høysgaard understregede, at det danske sprog havde en mere naturlig sætningsbygning end det latinske og andre sprog og advarede imod udanske ordføjninger såsom »akkusativ med infinitiv«

⁴³ Selv efter opgøret med Struensee fandt man intet galt i at kundgøre, at »alting herefter (det alleene undtagen, som angaaer Vores Tydske Provincer) skal søges, behandles, foredrages og udfærdiges i det Danske Sprog.« For statens ledende mænd i spidsen for den nationale omvæltning var Sønderjylland altså endnu blot en *tysk provins!*

⁴⁴ ERIK PONTOPPIDAN: *Det danske Sprog Skiæbne og forrige saavel som nærværende Tilstand udi Sønder-Jylland eller Førstendømmet Slesvig*. Genudgivet af Grænsforeningen ved Dr. phil. Gudmund Schütte i 200-Året for dets Fremkomst. Kjøbenhavn 1943, s. 12. Foredraget er også blevet genudgivet af Peter Jeppesen.

⁴⁵ *Det danske Sprog Skiæbne* s. 13.

⁴⁶ Genudgivet sammen med to af hans øvrige skrifter i HENRIK BERTELSEN (skriftst.): *Danske Grammatikere IV-V*. København 1920-23.

Arild Hald Kierkegaard

eller brug af fritsvævende tillægsformer. For at nå frem til det rette dansk burde man rådføre sig med alle folkemålene for overalt at finde det bedste og rimeligste, »men lidet eller intet kære sig efter de Tydske i Dansk Orthographie. Naar de Tydske og Hollandske rætter sig ikke efter hverandre, langt mindre efter os, hvad aarsag har vi da til at rætte os efter de Tydske.«⁴⁷

Desværre manglede vi endnu en ordentlig dansk ordbog, hvad allerede Holberg havde efterspurgt til at sætte skik på den forvirrede retskrivning, men i slutningen af århundredet kom der gang i arbejdet på den store *Dansk Ordbog udgiven under Videnskabernes Selskabs Bestyrelse I-VIII* (1793-1905), oftest blot kaldt *Videnskabernes Selskabs Ordbog* (VSO), skriftstyret på grundlag af forarbejder af Frederik Rostgaard og Jacob Langebek.⁴⁸ Som det fremgår af fortalen til første bind, optog ordbogen kun fremmedord, der havde vundet borgerret i sproget, mens »alle unyttige fremmedord, latinske, franske og tydske ord, som alleeneste bruges enten for en egen ziirligheds skyld, eller for modes skyld, bør uden forskaansel at blive udenfor det danske lexicon.«

SPROGRENSNINGEN VED ÅRHUNDREDETS MIDTE

Modstanden imod fremmedstof i dansk er ældre end det her omhandlede tidsrum.⁴⁹ En sprogpatriotisk holdning kan følges tilbage til 1600-tallet, hvor den opstod under påvirkning af datidens blomstrende tyske og hollandske sprogrensning. Målet var at hævde modersmålet som ligeværdigt med hebraisk, græsk, latin, fransk og tysk og at skabe en sådan agtelse for sproget, at forfatterne begyndte at bruge det. Præsten Søren Poulsen Gotlænder (1599-1668) mente kort og godt, at »Huo sit eget Modersmaal icke højt acter, hand burde med raadne Eg

⁴⁷ *Sprogfilosofien og sprogforsken* s. 78.

⁴⁸ Allerede Matthias Moth (1649-1719) havde gjort omfattende forarbejder til en stor dansk modersmålsordbog og efterlod sig ved sin død 60 bind håndskrevne samlinger.

⁴⁹ Se herom *Dansk Tunge i tusend Års Væxt* s. 177-196; *Det danske sprogs historie* II s. 307-309; HARALD ILSØE: 'Danskerne og deres fædreland. Holdninger og opfattelser ca. 1550-1700' s. 51ff. og 'De lærde og poeternes danskhed. 1520-1720' s. 47ff.; og HANNE RUUS: 'Danske sprogholdninger fra reformationen til romantikken'. *Studier i Nordisk 2000-2001*. Udgivet af Selskab for Nordisk Filologi. København 2002, s. 105-110.

»Dog vort Sprog bør være kiert, og dets Ære hellig«

aff hans Fæderneland ad udjagis, oc aldrig burde saa værdig at actis, at hand en Dansk skulde kaldis«,⁵⁰ og sprogmand som Peder Syv (1631-1702) og Henrik Gerner (1629-1700) opstillede lister over overflødige fremmedord. En højt udviklet dansk kunstdigtning støttet af hjemlig ordavl fik vi med barokken med Arrebos og Kingos værker som det ypperste.

Sprogpatriotismen var udpræget teoretisk indstillet, hvilket også kom til udtryk i, at størstedelen af værkerne om det danske sprogs fortræffeligheder blev skrevet på latin! Den var ikke vendt imod tysk i særlig grad, og dens talsmænd så gerne mere fremmedartede ord afløst af ord af tydeligt tysk præg (f.eks. fra Syvs liste *Besætning* for *Gvarnison*, *forpligte* for *obligere*, *Angreb* for *Attaqve*), men Gerner optog dog nogle iøjnespringende germanismer som uønskede (*Feurmörser*, *Gewehr*, *Skurck* og *Zahlmester*). Skole- og sprogmanden Hans Mikkelsen Ravn klagede i 1644 over, at »Vi har tysket så længe, at vi er blevet halvt tyskere, og nu er man ej fornøjet dermed, men vil ovenikøbet flikke dette blandingsprog med franske gloser«,⁵¹ og historikeren Claus Christoffersen Lyschander (1558-1623) strøg i sine digte mange nedertyske forhæft (skrev *rømme* for *berømme*, *Eldre* for *Foreldre*, *andre* for *forandre*, *lange* for *an(be)lange* osv.), som han med Flemming Lundgreen-Nielsens ord må have opfattet som fremmed pynt,⁵² så sansen for, hvad der var dansk fra Arilds tid, var ikke helt sløvet! Nævnes kan det også, at Kingo i tilegnelsen til anden del af *Aandeligt Sjungekor* (1681) hudflettede de indvandrede fremmede, der i årevis havde ædt fædrelandets brød uden af den grund at have gidet lære sig tredive danske ord. Desværre var modersmålsforkæmpernes gennemslagskraft næppe stor.

Sprogpatriotismen kan følges videre op i 1700-tallet, hvor en række mænd tog tråden op, skønt de egentlige sprogrensningsbestræbelser først for alvor sætter ind fra 1740'erne. Sproggranskeren og satiredigteren Christian Falster (1690-1752) klagede over, at »Tysk og Fransk det kan jo hver / Skærslip og Soldemager«, og

⁵⁰ Her efter 'Danskerne og deres fædreland. Holdninger og opfattelser ca. 1550-1700' s. 51.

⁵¹ 'Danskerne og deres fædreland. Holdninger og opfattelser ca. 1550-1700' s. 51.

⁵² FLEMMING LUNDGREEN NIELSEN (udg.): *C.C. Lyschandens Digtning 1579-1623*. II. København 1989, s. 44.

Arild Hald Kierkegaard

præsten og digteren Albert Thurah (1700-1740) vendte sig i sin lovtale til Thomas Clitau (1738) imod tidens blandingsprog:

Vort danske Sprog er rigt; Paa dansk man skrive kan
 Alt det, som fattes kan af dansk og fremmed Mand.
 Vort ædle danske Sprog har ganske vist de Kræfter.
 At det ei noget Sprog i Verden giver efter.

 Thi vil man skrive dansk, saa kan der skrives dansk
 Foruden Laan af Ord fra Tysk og Fransk og Spansk.⁵³

Da Det kongelige danske Selskab til Fædrenelandets Histories og Sprogs Forbedring i 1745 udgav første bind af *Danske Magazin*, stod der bl.a. sprogrensning på dagsordenen. Selskabet ville offentliggøre allehånde historiske kilder »til menige Mands Forlystelse, til Fædrenelandets Ære, til Historiens og Sprogets Ziir (□: pryd), og til smukke Videnskabers Opkomst«, og medlemmerne lagde vægt på at skrive i »en reen og ret Dansk Stil, og ikke gierne blande noget ind af fremede Sprog«. Og der tilføjedes:

Det gøres vel ikke fornøden, at fremføre noget til Forsvar, hvorfor vi udgive vort Magazin paa det Danske Sprog, da vi ikke kand troe, at nogen Dansksindet skal legge os det samme til Last, men maatte meget mere støde sig over, om vi, som Danske Patrioter, der skrive i et Dansk Land om Danske Ting til Danske Folkes Nytte, ville bruge andet, end det Danske Sprog, der er ligesaa rigt, reent og zirligt, som noget andet i Verden.⁵⁴

Den tidlige sprogrensnings hovedskikkelse var tænkeren og sprogranskeren Frederik Christian Eilschow (1725-50), der ville »til intet gjøre det gamle Præjudicium, at lærdom bestaar i at kunde Latine«. ⁵⁵ Han slog et slag for udviklingen af det danske sprog i doktorafhandlingen *Cogitationes de scientiis vernacula lingua docendis cum specimine terminologiae vernaculae* (1742), dvs. »Tanker om formidling af videnskaberne på modersmålet med en prøve på en

⁵³ Her efter *Sprogfilosofien og Sprogforsken i Danmark* s. 11.

⁵⁴ 'Fædreland og Indfødsret. 1700-tallets danske identitet.' s. 125-26.

⁵⁵ 'Dansk sprogrensning i 1700-tallet' s. 256.

»Dog vort Sprog bør være kiert, og dets Ære hellig«

kunstordbog på modersmålet«, hvori han gjorde sig til talsmænd for fremmedordenes afskaffelse bortset fra enkelte meget udbredte (såsom *Exempel*, *Familie* og *Mathematik*). Den verdslige visdom og de øvrige videnskaber var for vigtige til ikke at blive lært på modersmålet, og da de fleste folkeslag nu filosoferede ved hjælp af modersmålet, burde danskerne også gøre det.

Eilschow ville ikke som Jacob Langebek genoptage ældre ord, men nye burde dannes ved sammensætning og afledning, hvorimod han ikke nævner oversættelseslån fra tysk, der imidlertid viser sig at være hans mest almindelige fremgangsmåde. I afhandlingen fremlagde han en liste over 897 latinske naturvidenskabelige og især filosofiske begreber med danske afløsninger, heraf 400 fra N. C. Høpfners oversættelse af den tyske oplysningstænkter Gottsched. Niels Åge Nielsen⁵⁶ nævner med forbehold bl.a. følgende som selvstændige eilschowske dannelser: *afdraabe* (*destillare*), *besiaele*, *Enshed* (*Identitas*), *Fjederkraft* 'elasticitet', *Følge-Magere* (*Consequentiarius*), *Høre-Saal* (*Auditorium*), *Jord-Deeleren* (*Æqvator*), *Konge-Regimente* (*Monarchia*), *Kunst-Dommere* (*Criticus*), *Ladsom* 'skin, det blot tilsyneladende', *Mod-Fødder* 'antipoder', *omkredse* (*circularis*), *sandsynlig* (*verosimilis*), *Sædelighed* (*Moralitas*), *Tæthed* 'vægtfylde', *Udvikelse* (*Evolutio*) og *Virksomhed* (*Activitas*). Mange af disse ord gik jo ubesværet ind i sproget, uden at de fremmede af den grund altid blev fortrængt. Kunstordbogen blev imødegået af P. C. Steenersen, Ole Stockfleth Pihl og senere Fr. Kr. Schönau, men det er værd at lægge mærke til, at stridens mænd i virkeligheden var enige om det grundlæggende, idet også Steenersen, Stockfleth Pihl og Schönau var tilhængere af sprogenrening.

Eilschows tanker blev fulgt op af en række skrivende folk, der ivrede for et renere, smidigere, smukkere og mere smagfuldt dansk. En af disse var Caspar P. Rothe (1724-1780), halvbroder til Tyge Rothe, som i 1755 udgav det morsomme lille skrift *Herr B*** Forslag om Det Danske Sprogs Indførsel udi Frankrige*. Heri foregav han, at den franske kunstdommer Beaumelle, der just havde forladt Danmark, var blevet så forgabt i danskernes sprog og skikke, at han havde fået det

⁵⁶ 'Dansk Sprogenrening i 1700-tallet' s. 257-58.

Arild Hald Kierkegaard

glimrende indfald at indføre det danske sprog i Frankrig omtrent på samme måde, som man dengang længde havde arbejdet på at blande dansk med fransk. Man burde straks gribe muligheden for at stige i kultur ved at sende de unge franskmænd på studieophold i Danmark.

Naar disse unge Frantsoser kom hjem fra Danmark, kunde de i deres daglige Franske Tale, lade indflyde en Slump Danske Ord (...) Deraf kunde straks høres, de havde været forreist, og at de havde seet *Kiøbenhavn*. Man udrettede desuden derved, at det Franske Folk blev vant til de Danske Ord lidt efter lidt. At tale og skrive et Sprog reent og purt, lader ligesom man kun forstod det Sprog allene, og det til Gavns, da det dog er anseeligere, at blande to tilsammen, lad være man ingen af dem forstaaer til Grunde.⁵⁷

Det bidende ironiske småskrift sluttede med en skrivelse affattet i den nye form for fransk sammen med en oversættelse til et ligeså forkludret efterdømme på »det nu brugelige nette Danske«. Rothe fremhævede, at brugen af fremmedord havde medført, at det danske sprogs »egne beqvemme gode Ord rustes, ved det de ei bruges; De forældes; Derover bliver de omsider ukiendelige; men tilsidst forglemmes de reent. De maa staa til Side for nye indkommene. Vil nogen bruge dem, skurrer de straks i Ørnene«. ⁵⁸

Et svar fra K. M. Priebst og Rothes gensvar blev standset af skrifttilsynet, men Priebst fik støtte af Wille Høyberg, der i fortalen til *Kiøbenhavnsske Samlinger af rare trykte og utrykte Piecer* II opstillede en liste over 1000 »uundværlige« romanske fremmedord, heriblandt *Consideration, Decision, Deliberation, Egard, Employ, Interlocutorium, Memorial, Objection* og *Supplique!* Sprogrensningen havde fået vind i sejlene, og stræbet for at skrive et renere dansk er kendeligt hos forfattere som Andreas Lundhoff, Gerhard Schønning, Herman Ruge, Jacob Graah, Peder Rosenstand Goiske, Niels Krog Bredal, Jens Kraft, Chr. Carl Lous, Jacob Johan Lund og (noget senere) Christian Tullin og Johannes Ewald.

⁵⁷ Caspar Peter Rothe: *Herr B*** Forslag om Det Danske Sprogs Indførsel udi Frankerige*. København 1755. S. 9-10.

⁵⁸ *Forslag om Det Danske Sprogs Indførsel udi Frankerige* s. 18.

»Dog vort Sprog bør være kiert, og dets Ære hellig«

Afgørende blev det, at oplysningsmanden Jens Schelderup Sneedorff (1724-1764), professor i lovkyndighed ved Sorø Akademi, tilsluttede sig rørelsen. Sneedorff var en udpræget talsmand for tidens tankegang, hans mål var oplysning, dannelse og smag, og det rensede og forbedrede sprog skulle fremkalde fædrelandssind, ædlere følelser, smag og formfuldendthed hos brugerne. Det skønne sprog skulle udtrykke skønne tanker.

Dette sprogsyn fremgår ikke mindst af den »patriotiske betænkning« om det danske sprog, som Niels Randulf Withs offentliggjorde i *Lærde Tidender* (1760, nr. 33), og som Sneedorff tilsluttede sig uden væsentlige indvendinger.⁵⁹ Indlægget udtrykte glæde over »den Iver, hvormed saa mange brave og berømmelige lærde Mænd udi Dannemark i vore Tider, meere end nogen Tid tilforn, arbeide paa, at forbedre det Danske Sprog, og at bringe det i nogen Anseelse, saavel hos vore egne Landsmænd, som iblandt Fremmede«. ⁶⁰ Skylden for fortidens forsyndelser lå ganske vist hos os selv,

da derimod de Danske, enten af en alt for stor Føielighed imod Fremmede, som ere hid indkomne til os, eller af en alt for utidig Lyst og Begierlighed til det Fremmede og Afsmag for deres eget, have alt for meget forsømt og tilsidesat deres eget Moders Maal, lært og talt fremmede Sprog, ja skrevet derudi, ret ligesom de skammede sig ved at være fødte i Dannemark, og at forstaae deres eget Fædrene-Sprog, eller dog i det mindste have fordærvet og forstillet Sproget med en ufornøden og væmmelig Blanding af Franske og andre fremmede Ord, hvormed de have udstafferet det, ligesom Æsopi Krage med de fremmede Fiædre, hvor man dog haver havt ligesaa gode og beqvemme Ord i vort eget Sprog til at udføre sin Meening med, af hvilke Ord mange, formedelst saadan Efterladenhed, ere efterhaanden komne af Brug, og for de Danske selv fast blevne ubekjendte.⁶¹

Tiden syntes nu endelig at være kommet til at sætte det danske sprog i dets rette stand, og havde forgængerne brudt isen, kunne man gå videre i at

⁵⁹ Optrøkt sammen med Sneedorffs svar i *J.S. Sneedorff. Samtlige Skrifter*. IX. København 1777. S. 171-222.

⁶⁰ *J.S. Sneedorff. Samtlige Skrifter* IX s. 173.

⁶¹ *J.S. Sneedorff. Samtlige Skrifter* IX s. 173-74.

Arild Hald Kierkegaard

rense, raffinere, forbedre, og udpynte vort Fædrene-Sprog, at det maae faae sin rette Glands: At beqvemme Ord, som hidindtil have manglet os til adskillige Ting i Videnskaberne at udtrykke, særdeles visse Konstord, maae blive opfundne og bekiendtgjorte, og de gode gamle Danske Ord, som vi allerede have, men som ved manges forrige Forseelse og Forsømmelse have en Tidlang lagt skiulte i Forglemmelsens Mørke, igien blive bragte frem for Lyset.⁶²

Forfatteren efterspurgte ligeledes en »*Dansk Ordbog*, hvorudi maatte findes alle gode Danske gamle saavel som nyere Ord, og hvoraf man kunde see, hvorvidt vort Sprog var tilstrækkeligt til at nævne alle forekommende Ting med sine egne Ord, uden Laan af fremmede Sprog«,⁶³ for selvom lån fra udenlandske sprog kunne være nødvendige i visse tilfælde, »saa maae det dog kun sielden skee, og ikke uden virkelig Fornødenhed; Og man maae søge ved Sprogets Renselse og Forbedring meere og meere at raade Bod derpaa.«⁶⁴

Sneedorffs kritik af tilsidesættelsen af modersmålet havde nationale undertoner, og der findes vidnesbyrd om, at han kunne tænke sig frem til sprogets nationale værdi. Således skrev han i *Den Patriotiske Tilskuere* nr. 32:

Et Folks Tænkemaade og Tilbøjeligheder, dets Sæder og dets Ære beroe de paa nogen Ting mere end paa Sproget. Ved det alene gjøres vore Siele beqvemme til at bruge deres Kræfter. Giv, om du kan, dine Landsmænd et andet Sprog, og du skal tillige give dem vedkommende Folks Tænkemaade og Smag. Nævn mig noget af alt det, hvorpaa et Selskabs (□: samfunds) Lyksalighed beroer, hvori Sproget ikke har nogen vigtig Indflydelse.⁶⁵

Mod den lærde skoles ensidige undervisning i klassisk sprog og kultur fremholdt han, at den megen latin havde forkludret det danske sprogs naturlige sætningsdannelse og sammensætningsmåder og hæmmet oplysningen, så at de

⁶² J.S. Sneedorff. *Samtlige Skrifter* IX s. 175-76.

⁶³ J.S. Sneedorff. *Samtlige Skrifter* IX s. 179.

⁶⁴ J.S. Sneedorff. *Samtlige Skrifter* IX s. 183.

⁶⁵ Efter *Sprogfilosofien og Sprogforsken i Danmark* s. 20. Se også *Den Patriotiske Tilskuere* nr. 113, 15. februar 1762, om »Den nøie Forbindelse, som der er imellem en Nations Tænkemaade og dens Sprog«.

»Dog vort Sprog bør være kiert, og dets Ære hellig«

studerende efter endt uddannelse var bedre egnede til at blive borgere i Rom eller Athen end i København. I sit meget læste tidsskrift *Den patriotiske Tilskuer* (1761-63) brugte han gang på gang de nye udtryk, så den dannede offentlighed på den måde kunne vænne sig til dem.

En sammenligning med Eilschow – begge oversatte uafhængigt af hinanden Voltaires *Zadig* – viser forskellen mellem den ældre og yngre sprogrensning.⁶⁶ Hos Sneedorff møder vi den nyere tids lette mere fransk-engelsk prægede ordføjning, og han støtter sig til et højere, dannet talesprog. Som ordskeber var han mere forsigtig end den ældre tids sprogrensere for ikke at støde den gode smag. Allerede sprogmanden Jacob Baden satte et sprogligt skel ved Sneedorff, hvis indflydelse er tydelig hos f.eks. Johannes Ewald.

En mere nordisk-national retning, der peger frem mod 1800-tallets nordiske målstræv, tog sprogrøtten i de såkaldte *Sorøske Samlinger*, udgivet af Christian Fleischer, H. W. Gerstenberg og Peter Kleen, der var tænkt som en efterfølger til Sneedorffs tidsskrift. I et indlæg om grundsætningerne for sprogrensning indskrænkedes fremmedordenes anvendelighed stærkt.⁶⁷ De burde kun og især inden for fagsprog bruges i de tilfælde, hvor dansk eller nærtstående sprog ikke havde noget godt at sætte i stedet, og man ønskede at genoptage ord, der var ved at gå af brug eller allerede var forældede, samt ord fra stedmålene og fra norsk og svensk såsom *Aabry* (□: nidkær i elskov, jaloux), *Aabrysottig*, *Aabryne*, *Fremhærdighed*, *Æmne* og *Øde* (□: skæbne). For dette samfund udgav Jon Erichsen *Kongespejlet (Konungs skuggsiá)* i oldnordisk grundtekst med dansk og latinsk oversættelse, men en større udgivelse af de norrøne kildekrifter lod vente på sig, og oldnordisk blev næppe nogensinde et sprogligt skatkammer for 1700-talssprogrensningen i modsætning til Vedels Saxe-oversættelse og folkevisernes trods alt nærmere liggende sprog.

Sprogrensningen kan på flere måder siges at ligge i forlængelse af Holbergs indsats for at »polere« det danske sprog, men alligevel skulle det vise sig, at han

⁶⁶ 'Dansk sprogrensning i 1700-tallet' s. 267-70.

⁶⁷ Se *Sprogfilosofien og Sprogforsken i Danmark* s. 102-103, hvor programpunkterne gengives i deres helhed.

Arild Hald Kierkegaard

ikke var nogen udelt ven af bestræbelserne. I de senere breve og i *Moralske Tanker* latterliggjorde han flere gange sprogrenserne, især de hollandske og tyske, mens Epistel 448 giver et vrængebillede af rensset dansk. Angrebene for at bruge for mange fremmedord imødegik Holberg i *Moralske Tanker* (1744), hvor han skrev, at

ligesom en Nation trænger iblant til en andens Varer, saa trænger ogsaa et Sprog til et andet Sprogs Gloser; saa at det er en stor Caprice at negte et beqvemt fremmed Ord Borgerskab, og end større, at skille det ved dets eengang erhvervede Borgerret, helst, naar Ordet haver saa længe været i Brug, at det af alle er bekient (...) Vil man spørge, hvortil tiener den store Omhyggelighed, nogle af vore Tidens Grammatici lade see udi at reense Sprogene fra alle fremmede Ord, da kand siges, at den tiener til intet andet, end at gjøre et Sprog vanskeligt ikke alleene for Fremmede, men end og for et Lands egne naturlige Indbyggere; thi man skiller sig ved bekiente Ord, som alle forstaae, og i deres Sted enten digte nye, eller optage antiqverede Ord, som ere komne af Brug.⁶⁸

Man skulle ikke prøve på at tale »som kong *Dans* Olde-Moder«,⁶⁹ men burde tværtimod »exprimere sig med de beqvemmeste og mest adæqvate Ord«. ⁷⁰ Han var på samme tid modstander af at fordanske de vælske ords stavemåde, så at man f.eks. skrev *Dokter*, *Karakter* og *Akademie* i stedet for *Doctor*, *Character* og *Academie*: »Dette kand man kalde at rase af lutter patriotisk iver«. ⁷¹

Skønt Holberg således ud fra sine grundbetragtninger må siges at have været modstander af »purismen«, viser hans forfatterskab, at han imødekom bebrejdelserne om at bruge for mange fremmedord. I nyudgaverne af sine værker fjernede han mange fremmedord, som han afløste med gængse danske ord, skønt han også kom til at bruge enkelte af de af ham selv udskældte nydannelser! Om hans *Fire Skiemte-Digte* (1722) er det sagt, at andenudgaven fra 1728 næsten er et

⁶⁸ LUDVIG HOLBERG: *Moralske Tanker*. Efterskrift ved F.J. Billeskov Jansen. Noter og tekstudgivelse i samarbejde med Jørgen Hunosøe. København 1992, s. 293.

⁶⁹ *Moralske Tanker* s. 295.

⁷⁰ *Moralske Tanker* s. 293.

⁷¹ *Moralske Tanker* s. 294.

»Dog vort Sprog bør være kiert, og dets Ære hellig«

helt nyt værk.⁷² I virkeligheden må Holberg således siges at have levet op til sit i Epistel 415 givne grundsætning om, at »man maa gaae en Middel-Vej imellem Sprog-Blandere og utidige Purister.«

Som en endnu stærkere modstander af det nye dansk optrådte ved midten af 1760'erne skuespilforfatteren og oversætteren Charlotte Dorothea Biehl (1731-1788), der i sin oversættelse af det franske skuespil *Cénie* søgte at holde sig »til gammelt Dansk« i bevidst modsætning til Sneedorff-lærlingen Marcus H. Høyers oversættelse af samme stykke. I lystspillet *Haarkløveren* (1765) gjorde hun tykt grin med nye ord såsom *Beundring*, *Biting*, *Duft*, *Fordom*, *Gienstand*, *Lidenskab*, *Smag* og *virksom*.

Samlet set må bevægelsen siges at have båret en vis frugt i form af dels en øget brug af modersmålet – fra 1740'erne brugtes dansk i stigende grad i videnskabelige fremstillinger, og endnu flere fagområder inddrogtes under modersmålet i 1760'erne – en mærkbar nedbringelse i mængden af romanske fremmedord og en mere danskpræget ordføjning i stedet for den ældre mere tysk-latinske skriftsprogsnorm. Den fransk-latinske bølge var kommet for voldsomt, og de mange fremmedord, der brugtes i den gældende skriftsprogsnorm, måtte gøre denne uegnet til oplysning. Ser vi på drivfjedrene til sprogrensningen, var de som nævnt ikke overvejende nationale. Som Niels Åge Nielsen har udtrykt det, udsprang dette stræb »ikke først og fremmest af omsorg for modersmålet – den er et bimotiv –, men af omsorg for oplysningen.«⁷³ Alligevel spillede nationale bevæggrunde en rolle allerede hos Langebek, og også Sneedorff kunne som vist tænke sig frem til sprogets nationale værdi.

Det tyske sprog var endnu ikke udråbt til hovedfjenden. Sprogrensnerne tyede oftest til snare og nemme oversættelseslån, som en senere tids mere nationalsindede sprogmand og sprogrensere har klandret dem for. Således skrev Rolf Kall i skriftet *Dansk Maalværn* udgivet 1913:

⁷² *Det danske sprogs historie* s. 51.

⁷³ 'Dansk sprogrensning i 1700-tallet' s. 246.

Arild Hald Kierkegaard

Alle Maalrensernes nye Ord var ikke lige heldige; Beundring for Bewunderung, Lidenskab for Leidenschaft er ikke bedre end *Dørslag* (Durchschlag), *Skedevand* (Scheidewasser), lokke (lochen, hulle – man lokker endog Huller), Korsgevær (Kurzgewehr), Svans (Schwanz; dansk Stjert) o. l. Mærkeligheder, Sproget endnu *vrimler* af.⁷⁴

Flere af 1700-tallets tyske oversættelselån findes da også optaget i det 19. og 20. århundredes afløsningsordbøger som uønskede germanismer.

AFSLUTNING

Det danske sprog kom til at spille en stor rolle for 1700-tallets danskhed. Grunden til den nyere danske bogavl blev lagt med Holbergs virke for at opdyrke og forædle sproget. Med sine skrifter drog han helt nye områder ind under modersmålet, som man indtil da slet ikke havde troet det muligt at skrive om på dansk. Ligesom den gamle pennefører ingenlunde var en ubetinget ven af de nationale strømninger, forholdt han sig noget køligt over for sprogrensningen, samtidig med at han fordanskede sine egne værker. Denne rørelse, blandt hvis førere må nævnes folk som Langebek, Eilschow og Sneedorff, var først og fremmest styret af omsorg for oplysningen, men kritikken af tilsidesættelsen af modersmålet havde nationale undertoner. I slutningen af århundredet fik vi en mere nordisk-national sprogrensning, der pegede frem mod det 19. og 20. århundredes nordiske målstræv, og man begyndte at opfatte tysk sprog og kultur som hovedfjenden. Det danske sprogs stilling i samfundet blev styrket med Guldbergstyrets danskvenlige statsmandskunst, men det tyske sprog og latinen fastholdt en stærk stilling helt frem til midten af 1800-tallet, hvor de sønderjyske krige, nationalismen og skandinavismen fik danskerne til at vende tyskerne ryggen og søge imod de nordiske brødre og den fælles fortid.

Prøver vi nu her til sidst at vurdere frugterne af 1700-tallets tiltag til modersmålets forbedring og fordanskning, kan vi ikke andet end glæde os over den fremgang for dansken, som vi er vidne til på alle områder. Just som det så sortest

⁷⁴ ROLF KALL: *Dansk Maalværn*. Samfundet Modersmålets Skrifter Nr. 1. København 1923, s. 14.

»Dog vort Sprog bør være kiert, og dets Ære hellig«

ud, og tyskeriet, fransksnobberiet og latinvældet rasede som aldrig før, da lo den ædle kongemø så hjertelig, at alle lænker brast!

Vist kan man ærgre sig over den noget for stærke tilbøjelighed hos 1700-tallets sprogrensere til at eftergøre de tyske forbilleder i form af hurtige oversættelseslån, i stedet for at de i højere grad havde støttet sig til den sprogskat, der lå gemt i de gamle danske skrifter,⁷⁵ i talesproget, i folkemålene og i de nordiske grandemål. Her har *Sorøske Samlinger* dog hævdet sig smukt i dansk-nordisk retning.

I dag går det desværre igen den gale vej for det danske sprog, der bliver stedse mere og mere udansk, og mens man i vore nordiske nabolande ser med alvor på truslerne og søger at modvirke dem efter bedste evne, lyder de fleste hjemlige sprogforskeres svar på amerikaniseringen af ordforrådet og de tiltagende »domænetab« blot, at sproget altid er blevet påvirket udefra! Mens vi således skulle have ventet os at se et nyt målstræv blomstre blandt vore lærde, idet tilstanden på så mange måder er sammenlignelig med de foregående tiders, får vi i stedet det ene forsvarsskrift efter det andet til fordel for fremmedpåvirkning og fremmedord,⁷⁶ ligesom Wille Høyberg i sin tid talte varmt for de ligeledes »uundværlige« ord *Consideration, Decision, Deliberation, Egard, Employ, Interlocutorium, Memorial, Objection* og *Supplique*! Hvad Eilschow i sin tid bemærkede om den danske fremmedsyge – »Tydsk, Fransk, Latin, al Ting er got nok, naar det kuns ikke er Dansk« – er desværre endnu sørgeligt sandt, blot har disse sprog altså nu måttet vige pladsen for engelsk-amerikansk.

Dog synes der at være tegn i sol og måne på, at udviklingen måske igen er ved at vende, og for fuldstændigheden skyld må det da også med, at en sprogforsker som Kirsten Rask har udmærket sig ved sit djærve forsvar for et *dansk* sprog,⁷⁷ så mon ikke flere og flere lærde og læge med tiden vil få øjnene op for modersmålets ret og dermed blive nok en sten i muren, der hegner hendes gård?

⁷⁵ Gamle ord kunne man i rigt mål have fundet i Grams udgave af Anders Bordings skrifter, Langebeks historiske kildeskrifter og Pontoppidans afhandlinger om det sønderjyske sprog og om de gamle danske Bibeloversættelser.

⁷⁶ Se f.eks. *Kulturens gesandter. Fremmedordene i dansk* s. 14ff.

⁷⁷ *Sprogrenserordbog - tal dansk!* Nyborg 2000. Den første egentlige afløsningsordbog siden 1933!